

ПІСЛЯМОВА

У публікованій праці Філарет Колесса — музикознавець-фольклорист, етнограф, літературознавець — виступає, чи не вперше, як етносоціолог. Бо саме таке спрямування має ця з усіх поглядів унікальна робота, у якій предметом дослідження є душа людини, душа цілого народу — в усьому етнічному розмаїтті й спільності виявів його духовного життя.

Праця Ф. Колесси є талановитою спробою розширити уявлення українців про земне й потойбічне, про життя душі після смерті, її мандрівку в світ інший — далекий, незваний, про намагання простого люду знайти відповіді на одвічні питання: „Звідки ми? Куди йдемо?“ На широкому порівняльному матеріалі — від глибокої давнини й до новітніх часів — розглядаються українські звичаї й обряди, що супроводжують смерть і похорон.

У той же час праця Ф. Колесси є археографічною пам'яткою. Тому — оскільки йдеться про пам'ятку — зберігаємо її в такому вигляді, як вона була підготована автором у 1930 р. Ми не маємо морального права щось змінювати чи осучаснювати. Наші втручання торкаються тільки деяких доповнень до літератури і пунктуації.

Минуло сім десятиліть від часу створення „Вірувань...“ За ці роки Європа пережила Другу світову війну, в нашій країні проминули терор і репресії 1930—1940-х, що мали на меті знищення українського народу як нації, і насамперед — її інтелектуальної еліти, залишився позаду і час мовчання — 1950—1980-ті.

Написана у Львові й відіслана до Києва у січні 1931-го, праця Філарета Колесси так і не була опублікована, її спіткала така ж доля, як і тих, хто прагнув випустити її у світ, — Михайла і Катерину Грушевських. Бо саме тоді, на початку 1931 р., було завершено планомірну руйнацію історичних установ ВУАНу, а з ними — української науки. Тоді ж припинився випуск усіх справді наукових видань, і серед них — збірника „Первісне громадянство та його пережитки на Україні“, редагованого К. Грушевською. На його сторінках і мала бути опублікована праця Ф. Колесси — у I книзі за 1930 р.

Здавалось би, „Вірування...“ зникли назавжди, згоріли в полум'ї терору, насильства, зла. Однак минув час — і вони повертаються в наукове життя, воістину „відродившись з попелу“: віднайдено другий примірник машинописного тексту праці, який зберігається у родинному архіві Філарета Колесси у Львові.

Про існування другого примірника, як і дослідження взагалі, знали одиниці: Я. Шуст (1913—1961), який склав „Огляд бібліографії“ наукових праць Ф. Колесси ще у 1953 р., і ця робота там вказана; ймовірно, донька вченого Д. Колесса-Залеська (1906—1999), може, ще С. Грица. Навіть В. Гошовському (1922—1996) нічого не було відомо про цю працю. А це люди, які працювали в архіві вченого.

Чому „Вірування...“ Ф. Колесси досі не побачили світу? Відповідь може бути однозначною: в державі марксистського матеріалізму і бездуховності таке дослідження не могло бути опублікованим, бо тема і зміст його не відповідали, більше того — суперечили ідеології тогочасного режиму, навіть якщо автор праці — вчений зі світовим іменем.

Ф. Колесса додержувався засади, яка є нормою для справжнього вченого: залишати у себе рукописи своїх робіт, їх дублювати, листи, адресовані йому, й чернетки своїх листів, різноманітні документи — усе, що становить наукову вартість. Так він зберіг своє листування з М. Грушевським¹ і К. Грушевською*, а з ним — історію „Вірувань...“ Ці епістолярії є єдиним і у той же час винятково вичерпним джерелом відомостей про роботу.

У листуванні Ф. Колесси з М. Грушевським про дослідження мовиться у 20-тих листах з 57-ми, з К. Грушевською — у 10-тих з 16-ти. Це засвідчує інтенсивність роботи Ф. Колесси над темою, а також те, наскільки важливою вважали цю працю Грушевські і як активно змагали до її опублікування.

Вперше праця згадується у листуванні Ф. Колесси з М. і К. Грушевськими 24 липня 1927 р., востаннє — 30 січня 1931 р. Фігурує вона під різними назвами. У Ф. Колесси спершу це „Сліди похоронних голосінь в українських народніх піснях“, також „Відгомін похоронних голосінь в українських народніх піснях“, згодом — „Голосільні мотиви в українських народніх піснях“ (10 листопада 1929 р.), а вже 9 грудня 1929-го Ф. Колесса представляє реферат з однойменною назвою у Києві у ВУАНі на спільному засіданні Відділу примітивної культури і народньої творчості та Комісії історичної пісенності Науково-дослідної кафедри історії України.

Зі середини 1930 р. назва праці суттєво змінюється — у ній з'являється слово „обрядність“: у процесі роботи дослідження з'являються змістові трансформації, унаслідок чого музичний компонент, досі головний, виступає уже як складова частина ширшого охоплення проблеми; відповідно збільшується й обсяг праці. Так виникає назва „Основні риси української похоронної обрядності“. А вже на початку 1931 р. сформовуються дві назви, з яких друга обрана самим автором як остаточна. Це „Уявлення про душу й загробне життя в українських похоронних обрядах та зв'язаних із ними віруваннях“ і „Вірування про душу й загробне життя в українській похоронній і поминальній обрядності“.

У листах Грушевських від червня 1930 р. праця постійно згадується під кількома узагальнено-скороченими назвами: „Загробне життя“, „Загробове життя“, „Посмертне життя“ і „Похоронна обрядність“.

Виступ Ф. Колесси в грудні 1929 р. у Києві з рефератом „Голосільні мотиви в українських народніх піснях“ став переломним: від початку 1930-го дослідження поступово набирає властивого йому характеру. Поглиблюючи роботу над темою, вчений розкриває специфіку українсь-

¹ Колесса К. Взаємне листування Філарета Колесси та Михайла Грушевського // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Праці Секції етнографії та фольклористики.— Львів, 1995.— Т. ССХХХ.— С. 396—450.

* Публікується нижче.

кої похоронної обрядності, її зв'язки зі старослов'янською і литовською міфологією, а також з міфологією давніх греків і римлян. Він глибоко проникає у сферу духовно-матеріального, а власне похоронні голосіння трактує як одну з граней цілого у житті людей, присвячуючи згодом цій темі іншу працю.

Увесь 1930-й рік проминув у напруженій творчій роботі. Її зміст, ритм і окремі основні етапи відтворено у кількох листах Філарета Колесси до Михайла Грушевського.

„Перед виїздом на засідання ВУАН я дуже поспішно виготовляв Працю про мотиви похоронного голосіння, щоби поспіти на час і хоч я її зреферував у Києві, всеж таки перед відданням до друку бажав [би] ще ліпше обгрунтувати зв'язок голосінь із похоронними обрядами й давніми віруваннями і зібрати ще більше паралель. Та література предмету така велика й розкидана, що тяжко її опанувати, багато дечого тут не можна відстати, хоч вернувши до дому я й досі займаюся виключно лиш тою працею“ (25 січня 1930 р.).

„В тракті роботи показалася потреба основної пе[ре]рібки праці, яку я бажав би поєднати із здобутками Вундтових дослідів (Mythus und Religion) і через те очевидно піднесеться вартість праці — але перерібка вимагає часу. До того ж добування потрібної літератури іде мені тяжко, як з каменя і поїдає багато часу; дещо я добув а з іншого треба буде зрезигнувати. Я переконався, що завинив тут також мій надто великий поспіх що спричинює пізніші доповнення й перерібки і в результаті спинює працю“ (17 лютого 1930 р.).

„Моя праця для „Пере[існого] Гром[адянства]“ розрослася в дві студії. Говорячи про зв'язок мотивів похоронного голосіння із передхристиянськими віруваннями — я всюди почував недостачу твердого ґрунту, якого в сій ділянці не дає наша етнографічна література, дуже багата на сирий, але зовсім не системізований і непояснений матеріал. Щоби дати належне обгрунтовання моїм тезам, я мусів написати окрему студію про душу й загробове життя в укр[аїнських] народ[них] віруваннях, спираючись на дослідях Вундта, Клінгера, Мурка і у[ниших]. Притягнувши все найважливіше з укр[аїнської], російської, польс[ької] й німецької наукової літератури, я всеж таки не встиг усього вичерпати. Отже поки що даю тільки доволі докладний нарис, а більшу працю на сю тему відкладаю на пізніше. Думаю що й моя синтеза буде потрібна й корисна, поки не маємо ніякої [...] Другу студію — „про мотиви похоронного голосіння в укр[аїнських] нар[одних] піснях“ — змінив я й основно доповнив, точніше сказати, написав на ново. Усе те забрало майже 4 місяці тяжкої праці — але й піднесло вартість моєї студії; дуже добре сталося, що я не пустив її у первісній редакції“ (30 березня 1930 р.).

„В останніх часах я одержав книжки, за якими шукав від довшого часу, і тепер не міг лишити їх без використання для моєї праці — що знов привело де яку затримку. Ще раз прошу ласкавого вибачення за таке велике опізнення якого я не міг передбачити. За те вийшла окрема велика робота, яка, здається мені, добре буде підходити під напрямок „Пере[існого] громадянства“: література предмету — дійсно необсяжної ширини...“ (5 травня 1930 р.).

„Перед місяцем я вислав Вам другу частину моєї праці „Основні риси укр[аїнської] похоронної обрядності“. Чи дійшла? Остає ще одна

частина (1/3 цілості) „Вірування про позагробове життя“ (12 червня 1930 р.).

І, врешті, в листі від 1 січня 1931 р. читаємо: „Для моєї праці про похор[онну] обрядність добре було б дати заголовок: „Вірування про душу й загробове життя в укр[аїнській] похор[онній] й поминальній обрядності“.

Цікава розмова творчого характеру у зв'язку з „Віруваннями...“ відбулась у Катерини Грушевської з Філаретом Колесою. „Статтю про Загробне життя своєчасно дістали,— пише вона 10 липня 1930 р.— тільки чекаємо кінця. Будемо друкувати в вип[уску] 1[-му] за 1930-й рік „Первісного Громадянства“. Читаю і чекаю кінця з великим інтересом — в деяких толкованнях явищ ми розходимося з Вами (маю на увазі свою статтю в збірці „З Примітивної Культури“), з тим більшою цікавістю чекаю Ваших висновків“. Ф. Колесса відповідає: „Суперечностей межі моїми й Вашими поясненнями похор[онної] обрядності я не добачаю, натомість уважаю конечним — доповнити мою студію Вашими цінними поміченнями про тотемізм і прелогічне мишлення“² (10 вересня 1930 р.).

Підтвердження того, що праця Ф. Колесси планувалась до опублікування у I книзі за 1930 р. наукового збірника „Первісне громадянство та його пережитки на Україні“, знаходимо у листах К. Грушевської від 10 липня, 5 серпня і 28 грудня 1930 р. Обговорювались також питання коректи, відбитків, доповнень тощо.

Праця Ф. Колесси, написана 70 років тому, не втратила актуальності донині. Проблеми, порушені в ній, є непроминальними, оскільки предметом дослідження є людська душа, ота невидима й незловима субстанція, більше того — душа народу як ціле в усій сукупності духовних прикмет при розмаїтті індивідуально-етнічних особливостей.

„Голосільні мотиви в українських народніх піснях“ — це зерно, з якого вирости „Вірування...“, праця, аналогів якій немає в українській та й у світовій, мабуть, теж фольклористиці та етнографії. Її новаторський характер незаперечний і в наші дні.

До своїх всесторонніх наукових студій у ділянці народнопісенної творчості, поряд із зацікавленнями історією, літературою, етнографією, у цій роботі Ф. Колесса приєднав ще й вивчення психології народного мислення. І в цьому постійному поглибленні й розширенні меж дослідження фольклору — один із феноменів Філарета Колесси.

Ксеня КОЛЕССА

² Йдеться про статті „Примітивне мишлення і його відгомони в нашій фольклорі“ і „Тотем і Мана, дві категорії примітивної мисли“, опубліковані у збірці К. Грушевської „З примітивної культури: Розвідки і доповіді Катерини Грушевської з передмовою акад. Мих. Грушевського“ (К., 1924.— С. 75—109, 110—193).